

การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสาน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ศุภรชตรา แสนวา¹

(Received: March 11, 2020; Revised: October 5, 2020; Accepted: November 18, 2020)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมและศึกษาการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสังเกต กลุ่มเป้าหมายได้แก่ 10 จังหวัด ประกอบด้วย 1) กาฬสินธุ์ 2) นครราชสีมา 3) บึงกาฬ 4) บุรีรัมย์ 5) มหาสารคาม 6) มุกดาหาร 7) ยโสธร 8) ร้อยเอ็ด (9) ศรีสะเกษ และ 10) สุรินทร์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยผู้รู้และชาวบ้านที่มีความชำนาญในการทำหัตถกรรมจักสาน จำนวน 20 คน เลือกกลุ่มตัวอย่างโดยอาศัยการแนะนำของผู้ให้ข้อมูล เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือแบบบันทึกข้อมูล แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแบบสังเกต วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา ผลจากการวิจัยพบว่า องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานมี 8 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านประเภทของหัตถกรรมจักสาน มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ประเพณีและพิธีกรรม 2) ด้านรูปแบบของงานจักสาน มีการพัฒนารูปแบบให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้ 3) ด้านลวดลาย มีการออกแบบให้สวยงามและเหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย 4) ด้านวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน มีความรู้เกี่ยวกับการเลือกวัสดุและวัตถุดิบจากธรรมชาติที่มีในท้องถิ่น 5) ด้านเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน มีความรู้และทักษะในการออกแบบและประดิษฐ์เครื่องมือสำหรับใช้ในการจักสานได้อย่างเหมาะสม 6) ด้านการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน มีความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการจักสาน 7) ด้านวิธีจักสาน มีความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนในการจักสานตั้งแต่เริ่มต้นจนงานสำเร็จเรียบร้อย และ 8) ด้านการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน มีความรู้ในการรักษารูปแบบของงานจักสานที่ได้เรียนรู้มาจากบรรพชน คงความเป็นเอกลักษณ์ในแบบเก่าไว้ และมีการเรียนรู้เพื่อพัฒนารูปแบบเพิ่มเติมให้ผลิตภัณฑ์มีความสอดคล้องตรงกับความต้องการของผู้ใช้งาน ส่วนการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญานั้น ประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ 1) การกำหนดองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่ต้องการถ่ายทอด 2) วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ซึ่งมี 8 วิธี ได้แก่ 2.1) การสอบถามหรือการถาม-ตอบ 2.2) การบอกเล่าหรือมุขปาฐะ 2.3) การสอนหรือการอบรม 2.4) การสังเกต 2.5) การฝึกปฏิบัติ 2.6) การสาธิต 2.7) การจัดทำหลักสูตรในโรงเรียน 2.8) การถ่ายทอดด้วยสื่อเทคโนโลยี และ 3) การเก็บรวบรวมองค์ความรู้ ส่วนใหญ่ไม่ได้จัดเก็บหรือบันทึกองค์ความรู้ลงในสื่อรูปแบบใด วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ใช้กันทั่วไป คือ การบอกเล่าหรือมุขปาฐะ ซึ่งเป็นการสอนทำด้วยการพูดแบบปากเปล่าและเป็น การถ่ายทอดองค์ความรู้กันในครอบครัว

คำสำคัญ: หัตถกรรมจักสาน การถ่ายทอดองค์ความรู้ การจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

¹ ดร., อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อีเมล: sumattra@g.swu.ac.th

Knowledge Transfer of Local Wisdom on Wickerwork Handicrafts in the Northeastern Region of Thailand

Sumattra Saenwa²

Abstract

The purpose of this research was to collect and study the methods of knowledge transfer of local wisdom on wickerwork handicrafts in the northeastern region of Thailand. This research was done using a qualitative research method. The data were collected from document analysis, in-depth interview and observation. The study samples came from 10 provinces: 1) Kalasin, 2) Nakhon Ratchasima, 3) Bueng Kan, 4) Buriram, 5) Maha Sarakham, 6) Mukdahan, 7) Yasothon, 8) Roi Et, 9) Sisaket, and 10) Surin. Through snowball sampling, in-depth interviews were conducted with 20 key informants consisting of local experts and villagers with extensive knowledge on wickerwork handicrafts. The research instruments were document analysis form, semi-structured interview form, and observation form. The collected data were analyzed by content analysis. The results of this research indicated that knowledge on wickerwork handicrafts comprised 8 aspects: 1) the type of wickerwork handicrafts – the products related to their way of life, traditions and rituals, 2) the design of wickerwork handicrafts – applying to meet the needs of users, 3) the pattern of wickerwork handicrafts - a beautiful pattern design and suitable for use, 4) materials used in wickerwork - knowledge about local materials and natural materials selection, 5) tool making and using in wickerwork - knowledge and skills in designing and devising suitable tools, 6) tool maintenance - knowledge about the maintenance of equipment and tools used, 7) wickerwork making method - knowledge about the whole process of weaving, and 8) wickerwork conservation and development - the conservation and development processes were done by conserving the old format, developing new design due to user's need, The methods of knowledge transfer consisted of 3 aspects: 1) identifying the type of wisdom for transferring; 2) the methods of transfer, which could be classified into 8 methods: 2.1) question and answer 2.2) storytelling 2.3) coaching or training 2.4) observation 2.5) practicing 2.6) demonstration 2.7) creating a school curriculum and 2.8) transfer by using media technology; 3) knowledge capture - mostly not store knowledge in any format. The method of knowledge transfer commonly used was telling within family.

Keywords: Wickerwork Handicrafts, Knowledge Transfer, Knowledge management, Local Wisdom

---

² Dr., Lecturer, Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University, email: sumattra@g.swu.ac.th

บทนำ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถที่เป็นผลจากการใช้สติปัญญา และประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น เป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวัน มีการแสดงออกในเรื่องราวเฉพาะด้าน แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม คนกับชุมชนและสังคม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เพื่อใช้แก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม โดยผ่านกระบวนการสั่งสมและสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน อยู่ในรูปแบบที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เช่น เครื่องมือ วัตถุ สิ่งประดิษฐ์ ภาษาประจำชาติ ประจำท้องถิ่น ประเพณีท้องถิ่น พิธีกรรม ศิลปะการแสดงนั้น (Nathalang, 1997, p. 11; Eawsriwong, 2013, p. 3; Yakhotcharat, 2003, p. 37; Department of Cultural Promotion, 2012, online) ล้วนจัดเป็นความรู้ฝังลึก (tacit knowledge) ของคนยุคเก่าที่มีคุณค่ายิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชุมชนแล้ว ภูมิปัญญายังเป็นมรดกล้ำค่าที่ควรแก่การอนุรักษ์และถ่ายทอด ไม่ให้สูญหายไป สูญ่สูญหายหรือเสื่อมอย่างไม่สิ้นสุด ในส่วนของภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสานนั้นก็ประกอบด้วยภูมิปัญญาที่หลากหลายด้าน เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ ได้แก่ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนา ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านศิลปกรรมและโบราณคดี ด้านการละเล่นดนตรีพื้นบ้าน ด้านเกษตรกรรม และด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาจึงนับเป็นความคิดทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่ง ทั้งในลักษณะที่เป็นนามธรรม คือปรัชญาแนวทางในการดำเนินชีวิต และลักษณะที่เป็นรูปธรรมซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะด้าน ซึ่งระบบดังกล่าวประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ ความรู้และระบบความรู้ การสั่งสมและการเข้าถึงความรู้ การถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ รวมทั้งการสร้างสรรคและปรับปรุงภูมิปัญญาความรู้ นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และยอมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม (Eawsriwong, 2013, p.3)

หัตถกรรมจักสาน จัดเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอดองค์ความรู้เอาไว้เพื่อไม่ให้สูญหาย ซึ่งหัตถกรรมจักสานในที่นี้หมายถึงความถึงสิ่งประดิษฐ์หรือชิ้นงานที่ผู้คนในท้องถิ่นได้คิดได้สร้างขึ้นมา เป็นเครื่องมือหรือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัดและสานกันด้วยวัตถุดิบที่เป็นเส้น ริว โดยการสร้างรูปทรงของสิ่งประดิษฐ์ขึ้นนั้นตามความประสงค์ในการใช้สอยซึ่งคำว่า “เครื่องจักสาน” นั้น รวมไปถึงสิ่งที่ผลิตขึ้นด้วยมือโดยวิธีจัก สาน และถักทอ เป็นหลัก (Leesuwan, 2010, p.9) หัตถกรรมจักสานในภาคอีสานยังคงเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับความสนใจและมีการประกอบเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ตัวอย่างเช่นหัตถกรรมไม้ไผ่ที่มีการผลิตอยู่ทุกพื้นที่ในภาคอีสาน และมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มผู้ผลิตจำนวนมากในทุกจังหวัด นอกจากนั้นยังพบว่า มีการปลูกไม้เพื่อนำมาใช้งานหลายพื้นที่ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ในระยะยาวไผ่ยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความยั่งยืนและในปัจจุบันพบว่า รูปแบบผลิตภัณฑ์โดยส่วนใหญ่มากกว่าร้อยละ 60 เป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในครัวเรือน และใช้ในการประกอบอาชีพ ซึ่งยังขาดการพัฒนาสู่ตลาดสากล ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว งานหัตถกรรมไม้ไผ่ยังเป็นที่ต้องการของคนในสังคมเมืองและตลาดต่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากข้อมูลการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ชุมชนของกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง มีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ และมียอดขายต่อเนื่อง มีผู้ค้าลงทุนทำในระบบอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเพิ่มขึ้น ซึ่งตรงข้ามกับผู้ผลิตชาวบ้านที่ผลิตงานหัตถกรรมไม้ไผ่ที่ยังประสบปัญหาการพัฒนาคุณภาพไม้ไผ่ปัญหาความไม่เข้าใจในความต้องการของตลาด ทำให้ขาดความเข้าใจในการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์

(Sikka, Sikka, & Chiarakul, 2015, p.112) นอกจากนี้องค์ความรู้ด้านหัตถกรรมจักสานของชาวอีสานนั้นได้แสดงออกในด้านประเภทของงานจักสาน รูปแบบของงานจักสาน ลวดลาย วัสดุที่ใช้ในการจักสาน เครื่องมือ การบำรุงรักษาเครื่องมือ วิธีการจักสาน และการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน Somprajob, 2016, pp.8-22) ซึ่งปัจจุบันงานหัตถกรรมจักสานที่มีความละเอียดประณีตจะพบได้จากผู้สูงอายุที่มีความเชี่ยวชาญมากฝีมือเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงทำให้ผลงานหัตถกรรมเป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ เนื่องจากเริ่มจะสูญหายและไม่มีผู้สืบทอด

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นสามารถทำได้หลายวิธี มีนักวิชาการได้เสนอวิธีการไว้ อาทิ Aksaeng (2009, p.23) อธิบายว่า การถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอัตโนมัติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนมาจากสถาบันใดๆ และจะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิต คือการเรียนการสอนที่เกิดจากการเลียนแบบและการจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัวด้วยวิธีการถ่ายทอด 2 รูปแบบ คือ 1) ใช้วิธีสาธิตคือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอนให้ผู้เรียนเข้าใจและปฏิบัติตาม และ 2) ใช้วิธีการปฏิบัติจริง คือฟังคำบรรยาย อธิบาย การสาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริง และปฏิบัติซ้ำๆ กันจนเกิดเป็นความชำนาญ นอกจากนี้ Kunpluem (2016, pp.93-94) ได้เสนอกระบวนการถ่ายทอดความรู้มี 4 ขั้นตอน คือ 1) ตั้งทีมงานที่มีผู้รู้ (key man) ของแต่ละท้องถิ่น 2) วิเคราะห์และกำหนดองค์ความรู้ที่ต้องการจะถ่ายทอด 3) พิจารณาเลือกวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมตามกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ วิธีสอบถาม วิธีสังเกต วิธีฝึกปฏิบัติ และใช้วิธีถอดชิ้นงาน และ 4) เมื่อได้องค์ความรู้แล้วก็นำมารวบรวมในรูปแบบดั้งเดิม เหมือนเป็นภาพประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ ขณะเดียวกันก็ควรร่วมกันวิเคราะห์ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นใดที่ควรประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่ยอมรับและพัฒนา จนเป็นอาชีพและเกิดการคงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น

จากการทบทวนผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดหรือสืบทอดภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมและหัตถกรรมจักสานพบงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ซึ่งได้กล่าวถึงวิธีการที่ชาวบ้านในชุมชนใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ มีองค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญาประกอบด้วย แหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด ได้แก่ การเรียนรู้ขั้นตอนปฏิบัติงานจากรุ่นสู่รุ่นด้วยการสังเกตการเรียนรู้จากสมาชิกภายในชุมชน การเรียนรู้จากคำบอกเล่าจากรุ่นก่อนๆ การอบรม การเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงของปราชญ์ชาวบ้านผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและการปลูกฝังวิถีคิด การแลกเปลี่ยนความรู้อย่างไม่เป็นทางการ การค้นหาแนวคิดใหม่ๆ ในการสร้างสรรค์งาน การประชุมด้านหัตถกรรมจักสาน การจัดให้มีระบบการสอนจักสาน มีแผนในการฝึกอบรมสำหรับสมาชิกกลุ่มและนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาบูรณาการกับระบบงาน การอาศัยบุคคลเป็นแหล่งความรู้ในการสาธิตและฝึกอบรมระยะสั้นโดยมีโรงเรียนประถมศึกษาก่อเป็นแหล่งถ่ายทอดที่สำคัญ การเรียนรู้แบบชุมชนพาฐะโดยแหล่งความรู้ที่สำคัญ คือ ครอบครัว ใช้วิธีสอนด้วยการปฏิบัติจริง การสอนแบบตัวต่อตัว การบอกเล่าวิธีการทำ การรวมกลุ่มกันในหมู่บ้านเพื่อทำเครื่องจักสาน การแสวงหา และเก็บเกี่ยวความรู้ที่มาจากภายในกลุ่มและภายนอก (Wongpisanulux, 2015, pp.150-154; Sooksang, Panya, & Rittidet, 2014, pp.203-212; Chimplee 2012, p.226; Kaeopankan, 2009, p.165; Katusukhavadee, 2009, pp.90-98)

ดังนั้นการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมจักสานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงจัดเป็นประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจและควรค่าแก่การหยิบยกมาศึกษา ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบแต่เพียงงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับหัตถกรรมจักสานในบางพื้นที่ และเป็นการศึกษาในหลากหลายประเด็น แต่ยังไม่

งานวิจัยชิ้นใดที่ศึกษาเกี่ยวกับองค์ความรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมจักสานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นภาพรวมทั้งหมด จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับหัตถกรรมจักสานของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนวิธีการถ่ายทอดที่คนในท้องถิ่นใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปสู่คนรุ่นหลัง ซึ่งผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาหรืออนุรักษ์องค์ความรู้ภูมิปัญญาดังกล่าวให้คงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
2. เพื่อศึกษาการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสาน หมายถึง องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมจักสาน 8 ด้าน ได้แก่ ด้านประเภทของหัตถกรรมจักสาน ด้านรูปแบบของงานจักสาน ด้านลวดลายงานจักสาน ด้านวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน ด้านเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน ด้านการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน ด้านวิธีจักสาน และด้านการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน
2. หัตถกรรมจักสาน หมายถึง สิ่งประดิษฐ์หรือชิ้นงานที่ผู้คนในท้องถิ่นได้คิด ได้สร้างขึ้นมา เป็นเครื่องมือหรือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัดและสานกันด้วยวัตถุดิบที่เป็นเส้น รั้ว โดยการสร้างรูปทรงของสิ่งทีประดิษฐ์ขึ้นนั้นตามความประสงค์ในการใช้สอย รวมไปถึงสิ่งที่ผลิตขึ้นด้วยมือโดยวิธีจัก สาน และถักทอ เป็นหลัก และเป็นผลผลิตที่หายาก หรือเป็นผลผลิตที่ได้รับการประกาศให้เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ระดับ 4-5 ดาว

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน และวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน และนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้ (Somprajob, 2016, pp.8-22; Leesuwan, 2010, p.9; Patcharametha, 2016, pp.70-71; Promshinnawong, 2007, pp.12-13; Department of Cultural Promotion, 2016, pp.112-114)

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน ประกอบด้วยองค์ความรู้ 8 ด้าน
  - 1.1. ด้านประเภทของหัตถกรรมจักสาน เกี่ยวข้องกับการสร้างงานหัตถกรรมจักสานขึ้นมาเพื่อตอบสนองการใช้งานในชีวิตประจำวัน เป็นงานจักสานที่ผลิตจากวัสดุที่มาจากธรรมชาติและวัสดุที่มีการประยุกต์ตามยุคสมัย แต่พัฒนาจากองค์ความรู้เดิม
    - 1.2 ด้านรูปแบบของงานจักสาน ภูมิปัญญาในการสร้างรูปแบบของงานจักสานตามความต้องการของผู้ใช้งาน ผสมผสานความสวยงาม ทันสมัย หลากหลายรูปทรงและลวดลาย
    - 1.3 ด้านลวดลายงานจักสาน เป็นการออกแบบลวดลายที่ใช้ในส่วนมากมีลายแม่บท

ลายขีดดอกพิกุล ลายรวงข้าว ลายขีด และลายมัดย้อม ส่วนมากลวดลายที่ใช้สานนั้น มีลาย แม่บท ลายขีด ซึ่งเป็นลายที่ใช้กับเครื่องจักสานทั่วไป ลายสองและลายสามใช้สำหรับงานที่ต้องการความแข็งแรงทนทาน

1.4 ด้านวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการเลือกวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน โดยเลือกวัสดุซึ่งหาได้ในพื้นที่ กำหนดอายุของวัสดุที่เหมาะสมกับการนำมาจักสาน และการเลือกผสมผสานวัสดุเพื่อนำมาจักสานได้อย่างลงตัว

1.5 ด้านเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการเลือกเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสานได้อย่างเหมาะสมกับวัสดุที่จะนำมาจักสาน ได้แก่ การเลือกรูปร่าง ลักษณะของเครื่องมือ ขนาดของเครื่องมือ และประเภทของเครื่องมือที่เหมาะสมกับงานจักสานแต่ละขั้นตอน

1.6 ด้านการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน คือเมื่อใช้เสร็จจะต้องทำความสะอาดและจัดเก็บ ดูแลให้มีความพร้อมต่อการใช้งานอยู่เสมอ

1.7 ด้านวิถีจักสาน เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการในการจักสานว่าจะต้องมีการเริ่มต้นจักสานอย่างไร และปฏิบัติขั้นตอนต่อไปอย่างไร เพื่อให้งานจักสานมีความสะดวกในการจัดทำและสำเร็จเรียบร้อย ประณีต

1.8 ด้านการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการรักษารูปแบบผลงานเก่าๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ไว้ และพัฒนารูปแบบใหม่ๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้งาน การส่งเสริมให้มีการใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นหรือการใช้เศษวัสดุที่เหลือใช้มาสร้างงานและถ่ายทอดวิธีการงานจักสานให้กับลูกหลานและผู้สนใจ

2. การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน

2.1 กำหนดองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่ต้องการถ่ายทอด ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เริ่มต้นจากการกำหนดองค์ความรู้ที่ต้องการไว้ก่อน เพื่อเป็นทิศทางในการเลือกวิธีการถ่ายทอดที่เหมาะสมกับองค์ความรู้นั้นๆ

2.2 กำหนดวิธีการในการถ่ายทอด เลือกวิธีที่จะใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

2.2.1 การสอบถามหรือการถาม-ตอบ คือ การสอบถามจากผู้รู้ซึ่งใช้วิธีการถาม-ตอบแบบเผชิญหน้ากัน เพื่อจะสามารถพูดคุยและอธิบายรายละเอียดในเชิงลึกได้

2.2.2 การบอกเล่าหรือมุขปาฐะ คือ การบอกเล่าต่อกันมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน โดยการเล่าด้วยปากเปล่า ไม่มีการจดบันทึก หรือเป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่องและแหล่งความรู้ที่สำคัญ คือ ครอบครัว ใช้วิธีสอนด้วยการปฏิบัติจริง อธิบายวิธีการทำด้วยการบอกเล่า

2.2.3 การสอนหรือการอบรม คือ การให้ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ด้วยวิธีการสอนหรือจัดฝึกอบรม

2.2.4 การสังเกต คือ การให้ผู้รู้ที่เรียนรู้และรับการถ่ายทอดเป็นผู้สังเกต ซึ่งอาจจะเป็นการสังเกตแบบเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

2.2.5 การฝึกปฏิบัติ คือ การให้ผู้รู้ที่เรียนรู้ลงมือปฏิบัติจริงตามขั้นตอน องค์ความรู้นั้นก็就会被ถ่ายทอดเข้าไปในตัวผู้ปฏิบัติ

2.2.6 การสาธิต คือ การให้ผู้รู้ ทำให้ผู้เรียนรู้ดูเป็นตัวอย่าง องค์ความรู้บางอย่าง ผู้ถ่ายทอดก็อธิบายหรือสอนใครไม่เป็น ก็อาจใช้วิธีการสังเกตกระบวนการในการผลิตองค์ความรู้นั้นตามขั้นตอน แล้วจดบันทึกหรือบันทึกโดยการถ่ายวิดีโอ

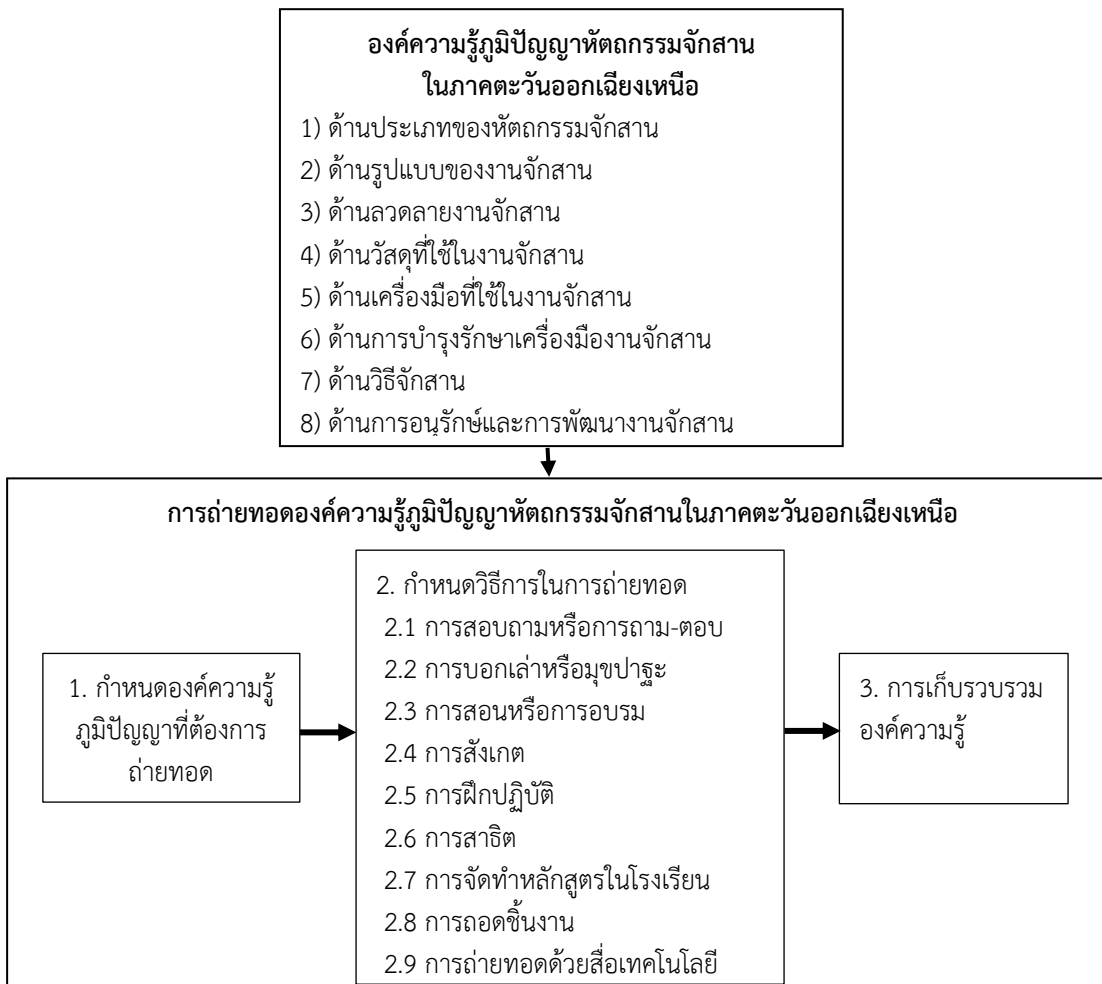
2.2.7 การจัดทำหลักสูตรในโรงเรียน คือ การจัดทำเป็นหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือการกำหนดให้มีรายวิชาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นสอดแทรกอยู่ในการเรียนการสอนของโรงเรียนในชุมชนนั้นๆ

2.2.8 การถอดชิ้นงาน คือ การถ่ายทอดในกรณีที่ไม่มีความรู้ที่เป็นตัวบุคคลทำหน้าที่ถ่ายทอดเหลือเพียงชิ้นงานที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็จำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมาถอดชิ้นงานเพื่อศึกษากระบวนการผลิตวิธีการนี้อาจไม่ตรงกับกระบวนการจริง 100% แต่ก็ใกล้เคียงกับความเป็นจริง

2.2.9 การถ่ายทอดด้วยสื่อเทคโนโลยี เช่น การบันทึกองค์ความรู้ภูมิปัญญาไว้ในสื่อและนำไปเผยแพร่ให้กับผู้ที่ต้องการเรียนรู้ผ่านช่องทางที่เป็นเทคโนโลยี เช่น ยูทูป

2.3 การเก็บรวบรวมองค์ความรู้ เมื่อมีการถ่ายทอดองค์ความรู้แล้ว ควรต้องมีการเก็บบันทึกองค์ความรู้ไว้ในสื่อที่สามารถนำไปเผยแพร่หรือให้ผู้ที่สนใจอยากเรียนรู้ได้เรียนรู้ต่อไป ป้องกันไม่ให้เกิดการสูญหาย

กรอบแนวคิดในการวิจัยแสดงได้ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ประกอบด้วยการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) และการสังเกตดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้แก่ ชุมชนจากจังหวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่มีหัตถกรรมจักสานซึ่งเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือชิ้นงานที่ผู้คนในท้องถิ่นได้คิดได้สร้างขึ้นมา เป็นเครื่องมือหรือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัดและสานกันด้วยวัสดุที่เป็นเส้นริ้ว โดยการสร้างรูปทรงของสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นนั้นตามความประสงค์ในการใช้สอย รวมไปถึงสิ่งที่ผลิตขึ้นด้วยมือโดยวิธีจัก สาน และถักทอเป็นหลัก เป็นผลผลิตที่หายาก หรือเป็นผลผลิตที่ได้รับการประกาศให้เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ระดับ 4-5 ดาว ทั้งนี้ในการวิจัยครั้งนี้ไม่เน้นรวมชุมชนซึ่งมีการทำหัตถกรรมจักสานที่เป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถหาได้ในชุมชนทั่วไป หรือเป็นองค์ความรู้ที่มีการสืบทอดกันเชิงประจักษ์ ยากแก่การสูญหาย ประกอบด้วย 10 จังหวัดได้แก่ 1) กาฬสินธุ์ (เครื่องจักสานไม้ไผ่และเสื่อกกลายชนิด) 2) นครราชสีมา (เครื่องจักสานไม้ไผ่) 3) บึงกาฬ (ขันกระห้อย) 4) บุรีรัมย์ (แผ่นรองจานพันเกลียว รองเท้าปักตบขวา และพัดใบตาล) 5) มหาสารคาม (เครื่องหวายและจ่อเลี้ยงไหม) 6) มุกดาหาร (ตะกร้าสานพลาสติก) 7) ยโสธร (กระติบข้าวลวดลายตัวอักษร) 8) ร้อยเอ็ด (มวนหนึ่งข้าว) 9) ศรีสะเกษ (ครุ๋นน้อย) 10) สุรินทร์ (เข่งปลาทุ) โดยเป็นการศึกษาจากเอกสารทั้ง 10 จังหวัด จากนั้นได้เลือกสัมภาษณ์เชิงลึกและสังเกตเพิ่มเติม 6 จังหวัด ซึ่งมีการทำหัตถกรรมจักสานซึ่งเป็นผลผลิตที่หายากและมีความเป็นเอกลักษณ์ ได้แก่ มหาสารคาม บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร และร้อยเอ็ด จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลซึ่งประกอบด้วยผู้รู้ในชุมชนหรือปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 8 คน ครูภูมิปัญญาจำนวน 3 คน และชาวบ้านที่ทำหัตถกรรมจักสานจำนวน 9 คน รวมจำนวน 20 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย แบบบันทึกข้อมูล แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการสังเกต มีรายละเอียดดังนี้

2.1 แบบบันทึกข้อมูล สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร สร้างแบบบันทึกข้อมูลตามกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารได้ครบถ้วนตรงประเด็น โดยมีแนวคำถาม 2 ประเด็นหลัก ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ คือ ประเด็นที่ 1 องค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน 8 ด้าน ได้แก่ 1) ประเภทของหัตถกรรมจักสาน 2) ด้านรูปแบบของงานจักสาน 3) ด้านลวดลายงานจักสาน 4) ด้านวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน 5) ด้านเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน 6) ด้านการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน 7) ด้านวิธีจักสาน 8) ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน และประเด็นที่ 2 การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน 9 ด้าน ได้แก่ 1) การสอบถามหรือการถาม-ตอบ 2) การบอกเล่าหรือมุขปาฐะ 3) การสอนหรือการอบรม 4) การสังเกต 5) การฝึกปฏิบัติ 6) การสาธิต 7) การจัดทำหลักสูตรในโรงเรียน 8) การถอดชิ้นงาน 9) การถ่ายทอดด้วยสื่อเทคโนโลยี

2.2 แบบสัมภาษณ์ สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึก เป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง สร้างแนวคำถามครอบคลุมตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดในการวิจัย ได้แก่ ประเด็นที่ 1 องค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน และประเด็นที่ 2 การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน

2.3 แบบบันทึกการสังเกต สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกต สร้างแบบบันทึกสำหรับการสังเกตครอบคลุมตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดในการวิจัย วิจัย ได้แก่ ประเด็นที่ 1 องค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน และประเด็นที่ 2 การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับหัตถกรรมจักสานจากแหล่งข้อมูล ได้แก่ 1) รายงานวิจัย 2) บทความวิจัย 3) บทความวิชาการ และ 4) ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ซึ่งเลือกเฉพาะเว็บไซต์ที่จัดทำโดยหน่วยงานและมีชื่อผู้เขียนหรือผู้รับผิดชอบเนื้อหาชัดเจน โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลที่สร้างขึ้น บันทึกข้อมูลตามประเด็นที่กำหนดไว้ตามกรอบแนวคิดในการวิจัย ศึกษาครอบคลุมจังหวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากนั้นคัดเลือกเฉพาะจังหวัดที่มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับหัตถกรรมจักสานที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยจำนวน 10 จังหวัด

3.2 การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกต ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองในพื้นที่ 6 จังหวัด จาก 10 จังหวัดที่เลือกในข้อ 3.1 ได้แก่ มหาสารคาม บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร และร้อยเอ็ด มีขั้นตอนดังนี้

3.2.1) เดินทางไปยังพื้นที่ที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

3.2.2) แนะนำตัวเองและแสดงเอกสารรับรองตัวบุคคลจากหน่วยงานต้นสังกัดของผู้วิจัย

3.2.3) พุดคุยทำความเข้าใจกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล และขออนุญาตสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ

3.2.4) จัดบันทึกคำให้สัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกต และขออนุญาตบันทึกภาพและคลิปวิดีโอ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) มีขั้นตอนดังนี้

4.1 ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้มา

4.2 จัดระเบียบข้อมูลโดยจัดกลุ่มเนื้อหาและทำการบันทึกแยกเป็นประเด็นตามกรอบแนวคิดในการวิจัย

4.3 สรุปและตีความ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และตีความจากเนื้อหาที่ได้มา สรุปและนำเสนอด้วยการบรรยาย

ผลการวิจัย

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า องค์ความรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในแต่ละประเด็น มีดังนี้

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

1.1 ด้านประเภทของหัตถกรรมจักสาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีการทำหัตถกรรมจักสานขึ้นมาเพื่อใช้งานและมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ประจำวัน ประเพณีหรือพิธีกรรม เป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพชนรุ่นก่อน ทั้งที่เป็นของสำหรับใช้สอยและเครื่องประดับ ตกแต่งเพื่อความสวยงาม แสดงให้

เห็นถึงภูมิปัญญาที่หลากหลายสอดคล้องกับกิจกรรมและการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน จากองค์ความรู้ที่ปรากฏสามารถจำแนกเป็นประเภทได้แก่

- 1.1.1 เครื่องจักสานเกี่ยวกับการบริโภค เช่น กระจิบใส่ข้าว แข่งปลาทุ มวยนึ่งข้าว เป็นต้น
- 1.1.2 เครื่องจักสานที่เกี่ยวกับการยังชีพ เช่น ข้องใส่ปลา จ่อเลี้ยงไหม เป็นต้น
- 1.1.3 เครื่องใช้สอยในครัวเรือน เช่น พัดใบตาล ตะกร้าสาน เครื่องหวาย เสื่อกก เป็นต้น
- 1.1.4 เครื่องจักสานที่เป็นเครื่องประดับตกแต่ง เช่น รองเท้าสาน ครุ๋นน้อย เป็นต้น
- 1.1.5 เครื่องจักสานเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม เช่น ชั้นกระหย่อง ธรรมาสน์หวาย เป็นต้น

ภาพที่ 2 ตัวอย่างเครื่องจักสานที่เกี่ยวกับการบริโภค “แข่งปลาทุ”

1.2 ด้านรูปแบบของงานจักสาน มีองค์ความรู้ในการสร้างและพัฒนา รูปแบบของงานจักสานให้สอดคล้องตรงกับความต้องการของผู้ใช้งาน มีการประยุกต์และผสมผสานความทันสมัย ซึ่งเป็นพัฒนาการจากการจักสานแบบดั้งเดิมได้อย่างลงตัว และในบางชุมชนสามารถพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชนได้ เช่น เครื่องจักสานหวายที่ทำเป็นชุดรับแขก การประยุกต์การสานครุ๋นน้ำในอดีตเป็นครุ๋นน้อย (มีขนาดเล็กกลง) และทำเป็นเครื่องประดับตกแต่ง ซึ่งการจักสานครุ๋นน้อยมีปรากฏเพียงแห่งเดียว คือ ที่บ้านสะอาง อำเภออุซันต์ จังหวัดศรีสะเกษ

ภาพที่ 3 ตัวอย่างเครื่องหวายที่ทำเป็นชุดรับแขก

ภาพที่ 4 ตัวอย่างการประยุกต์การสานครุ๋น้อยและทำเป็นต่างหู

1.3 ด้านลวดลายงานจักสาน มีองค์ความรู้ในการออกแบบลวดลายงานจักสานตามความต้องการและเหมาะสมกับชิ้นงานนั้นๆ รวมถึงประโยชน์ที่จะใช้สอย และในบางชิ้นงานออกแบบเพื่อความสวยงาม แปลกตา ดังนี้

1.3.1 ลายขัด (ภาษาถิ่นเรียก “ลายกราว”) เป็นลายพื้นฐานเก่าแก่ ถือเป็นแม่แบบของลายจักสาน ลักษณะของลายขัด เป็นการสร้างแรงยึดระหว่างตอกด้วยการขัดกันเป็นรูปมุมฉาก ระหว่างแนวตั้งกับแนวนอน โดยใช้ตอกยืน หรือตอกแนวตั้งหรือตอกยืนสอดขัดกับตอกแนวนอน โดยยกขึ้นเส้นหนึ่ง ช่มหรือขัดลงเส้นหนึ่ง สลับกันไป หรือที่เรียกว่า ลายหนึ่ง และพัฒนาไปเป็นลายสองและลายสามใช้สำหรับงานที่ต้องการความแข็งแรงทนทาน

ลายขัด

ลายสอง

ลายสาม

ภาพที่ 5 ลวดลายจักสาน (ลายขัด)

ภาพที่ 6 ตัวอย่างมวนึ่งข้าวและกระติบข้าว (ลายขัด)

1.3.2 ลายทแยง ลักษณะการสานคล้ายการถัก ส่วนมากใช้ตอกเส้นแบนและบาง โครงสร้างของลายทแยงไม่มีเส้นตั้งหรือเส้นนอนเหมือนลายขัด เป็นลายสานที่ต้องการผิวเรียบบางสามารถสานต่อเชื่อมกันไปตามความโค้งของภาชนะที่ต้องการได้ เครื่องจักสานที่สานด้วยลายทแยงนี้ส่วนมากจะสามารถทรงรูปอยู่ได้ด้วยตัวเอง แต่ความแข็งแรงจะไม่ทนเท่าลายขัด มักใช้สานภาชนะโปร่ง เช่น เข่ง ชะลอม หรือใช้สานประกอบกับลายอื่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการใช้ลายลักษณะนี้ทำเข่งปลาทุ ซึ่งภาษาถิ่นเรียกว่า “ลายตาแหลว”

ภาพที่ 7 ตัวอย่างเข่งปลาทุ (ลายทแยง)

1.3.3 ลายขัดหรือถัก ลายสานแบบขดส่วนมากจะใช้สานภาชนะโดยสร้างรูปทรงขึ้นด้วยการขดของวัสดุซ้อนเป็นชั้น ๆ แล้วใช้ตัวกลางเชื่อมถักเข้าด้วยการเย็บ ถัก หรือมัด ลายสานแบบขด ซึ่งใช้กับวัสดุที่ไม่สามารถคงรูปอยู่ได้ด้วยตัวเอง เช่น หวาย ผักตบชวา ลายสานแบบขดจะรับน้ำหนักได้ดีเพราะโครงสร้างทุกส่วนจะรับน้ำหนักเฉลี่ยโดยทั่วถึงกัน

ภาพที่ 8 ตัวอย่างการสานรองเท้าผักตบชวา (ลายถัก)

1.3.4 ลายประดิษฐ์หรือลายอิสระ เป็นลายที่ประยุกต์จากลายดั้งเดิม สานขึ้นตามความต้องการ เป็นลายที่เกิดจากจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ที่อิสระตามความต้องการใช้สอย ทำลวดลายให้เกิดความสวยงามแปลกตา มีการย้อมสีวัสดุที่นำมาสานเพื่อให้เกิดสีสันและเห็นความแตกต่างของลายอย่างชัดเจน

ภาพที่ 9 ตัวอย่างการสานกระติบข้าวเป็นลวดลายตัวอักษร

ภาพที่ 10 ตัวอย่างการสานแผ่นรองจานพื้นเกลียว

1.4 ด้านวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน มุ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับการเลือกใช้วัสดุและวัตถุดิบที่มีในพื้นที่และได้มาจากของที่เป็นธรรมชาติ วัสดุที่ชาวอีสานนำมาใช้งานจักสาน ได้แก่ ไม้ไผ่ หวายน้ำ หวายหางหนู พืชตระกูลกก ต้นธูป ต้นคล้า ผักตบชวา เถาวัลย์ และใบเตยหนาม ซึ่งผู้จักสานมีความชำนาญในการเลือกอายุของวัสดุที่เหมาะสมสำหรับนำมาจักสาน เช่น การจักสานที่ใช้ไม้ไผ่ หวาย ผักตบชวา ซึ่งเป็นวัสดุที่หาได้ในชุมชนนั้นๆ โดยไม่ต้องซื้อหาจากแหล่งอื่น น้ำมันยางและชันซึ่งได้จากต้นไม้นำมาทาเครื่องจักสานไม่ให้เกิดรอยร้าว เป็นต้น

1.5 ด้านเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน มุ่งองค์ความรู้และทักษะในการเลือกใช้เครื่องมือที่หาได้ในง่ายในท้องถิ่น การออกแบบและประดิษฐ์เครื่องมือขึ้นมาเอง การประยุกต์ต่อยอดจากเทคโนโลยีที่มีอยู่มาใช้ในการจัก

สานได้อย่างเหมาะสมและอำนวยความสะดวกในการทำงาน โดยใช้วัสดุที่หาได้ง่ายและเหมาะกับการจักสานในแต่ละขั้นตอน เช่น กบจักตอก เลื่อยวงเดือน เครื่องขัดไม้ เป็นต้น

ภาพที่ 11 ตัวอย่างกบจักตอกที่ประดิษฐ์เอง

ภาพที่ 12 เลื่อยวงเดือนที่ประดิษฐ์เอง

1.6 ด้านการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการจักสานให้มีความพร้อมในการใช้งานและยืดอายุการใช้งาน มีวิธีการจัดเก็บและเช็ดทำความสะอาด เช่น การลับมีดเหลาตอกที่ใช้ในการสานให้มีความคมด้วยหินลับมีด การใช้น้ำมันทาเครื่องมือเพื่อกันสนิม

1.7 ด้านวิธีจักสาน มีองค์ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนในการจักสานตั้งแต่เริ่มต้นเตรียมวัสดุอุปกรณ์ และลำดับการจักสานว่าจะต้องมีการเริ่มต้นอย่างไร และปฏิบัติขั้นตอนต่อไปอย่างไร เพื่อให้สะดวกในการจักสานจนสามารถทำให้สำเร็จเรียบร้อย และผลงานมีความประณีต

1.8 ด้านการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน มีองค์ความรู้ในการรักษารูปแบบของงานจักสานที่ได้เรียนรู้มาจากบรรพชน คงความเป็นเอกลักษณ์ในแบบเก่าไว้ และมีการเรียนรู้เพื่อพัฒนารูปแบบเพิ่มเติมให้ผลิตภัณฑ์มีความสอดคล้องตรงกับความต้องการของผู้ใช้งาน พัฒนาจากการทำเพื่อใช้สอยในครัวเรือนเป็นสินค้าเพื่อขายเลี้ยงชีพได้ และมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อกับลูกหลานและผู้สนใจทั่วไป

2. การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

2.1 กำหนดองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่ต้องการถ่ายทอด การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านหัตถกรรมจักสานส่วนใหญ่ นั้น แม้ไม่ได้มีการกำหนดองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นทางการ แต่ผู้รู้หรือชาวบ้านก็มีความสามารถในการระบุงค์ความรู้ที่จะถ่ายทอดเฉพาะในแต่ละเรื่องได้ เช่น องค์ความรู้ด้านประเภทของการจักสาน องค์ความรู้ด้านวัสดุที่ใช้ และขั้นตอนการจักสาน เพื่อเตรียมสำหรับสอนลูกหลานในการทำหัตถกรรมจักสาน

และปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาถึงรุ่นลูกหลาน และมีบางพื้นที่ที่มีการกำหนดชัดเจนเป็นหลักสูตรหรือรายวิชาสำหรับสอนในโรงเรียน

2.2 กำหนดวิธีการในการถ่ายทอด จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้แสดงความคิดเห็นว่า ชาวบ้านในชุมชนมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยวิธีการต่างๆ กันออกไป ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความสะดวกของแต่ละชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ 8 วิธีการ ดังนี้

2.2.1 การสอบถามหรือการถาม-ตอบ การเรียนรู้เพื่อสืบทอดวิธีการจักสาน มีการใช้วิธีสอบถามหรือการถาม-ตอบจากผู้รู้หรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ทำหัตถกรรมจักสานมาก่อน ซึ่งมีลักษณะเป็นการนั่งล้อมวงพูดคุยและสอนการทำจักสานเมื่อว่างจากฤดูการทำนาหรือทำการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลัก

2.2.2 การบอกเล่าหรือมุขปาฐะ ส่วนใหญ่ชาวบ้านใช้วิธีนี้เป็นหลัก เนื่องจากง่ายและสะดวกในการถ่ายทอดความรู้มากที่สุด สามารถถ่ายทอดกันได้ภายในครอบครัว การบอกเล่าหรือมุขปาฐะนี้เป็นการบอกเล่าต่อกันมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน โดยการเล่าด้วยปากเปล่า ไม่ได้เน้นการจดบันทึกหรือเก็บองค์ความรู้ในรูปแบบใด เป็นการเรียนรู้จากบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง โดยแหล่งที่มาขององค์ความรู้ที่สำคัญคือครอบครัว เช่น พ่อแม่สอนลูก พี่สอนน้อง ลุงป้าสอนหลาน รวมไปถึงเพื่อนบ้านในชุมชนเดียวกันสอนกันเอง ใช้วิธีสอนด้วยการให้ลงมือปฏิบัติจริง อธิบายวิธีการทำด้วยการบอกเล่า

2.2.3 การสอนหรือการอบรม มีการใช้วิธีการสอนจากผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ด้วยวิธีการสอนหรือจัดฝึกอบรมในหลายพื้นที่ รองลงมาจากวิธีการบอกเล่าหรือมุขปาฐะ ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้เล่าว่า มีโรงเรียนในชุมชนเดียวกัน หรือบางครั้งจากหน่วยงานอื่นได้เชิญให้ผู้รู้ไปเป็นวิทยากรสอนและฝึกอบรมให้กับนักเรียนในโรงเรียน หรือฝึกอบรมให้กับหน่วยงานที่สนใจ

2.2.4 การสังเกต มีการใช้การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยวิธีนี้ร่วมกับวิธีการถ่ายทอดอื่นๆ ได้แก่ การฝึกปฏิบัติ การสาธิต และการฝึกอบรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการสังเกตแบบไม่เป็นทางการ โดยให้ผู้รู้ที่เรียนรู้และรับการถ่ายทอดองค์ความรู้เป็นผู้สังเกต

2.2.5 การฝึกปฏิบัติ การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยวิธีนี้ มีการให้ผู้รู้ลงมือปฏิบัติจริงตามขั้นตอน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการฝึกปฏิบัติกันเองในชุมชน โดยผู้รู้ช่วยแนะนำและสอนให้ผู้ที่ต้องการเรียนรู้ได้ลงมือทำจริง และมีบางพื้นที่ที่โรงเรียนในชุมชนนั้นได้นำนักเรียนไปเรียนนอกสถานที่ โดยพาไปยังชุมชนที่มีการทำหัตถกรรมจักสานและให้นักเรียนได้มีโอกาสเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติในสถานที่จริง นอกจากนี้ยังมีสถาบันการศึกษานอกชุมชนนำนักศึกษาในระดับปริญญาตรีมาฝึกทำ เช่น นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยใกล้เคียง หรือมหาวิทยาลัยที่มีความสนใจหรือทำวิจัยเกี่ยวกับหัตถกรรมจักสานเรื่องนั้นๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการฝึกปฏิบัติ

2.2.6 การสาธิต มีการใช้วิธีนี้บ้างในบางพื้นที่ ซึ่งการสาธิตจะใช้ในกรณีที่ผู้ถ่ายทอดหรือผู้รู้สอนหรืออธิบายไม่เป็น จึงใช้วิธีลงมือทำให้ผู้เรียนรู้ดูเป็นตัวอย่าง ส่วนผู้เรียนก็ต้องเรียนรู้ด้วยการดูและการสังเกตกระบวนการในการผลิตผลงานหรือองค์ความรู้ตามขั้นตอน แล้วอาจจะจดบันทึกหรือบันทึกวิดีโอไว้เพื่อเรียนรู้ซ้ำในภายหลัง

2.2.7 การจัดทำหลักสูตรในโรงเรียน ส่วนหนึ่งมีการใช้วิธีนี้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งวิธีนี้เป็นการจัดทำเป็นหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือการกำหนดให้มีรายวิชาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดแทรกอยู่ในการเรียนการสอนของโรงเรียนในชุมชนนั้นๆ เพื่อให้เด็กในชุมชนได้เรียนรู้ มีผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งได้เล่าว่า โรงเรียนในชุมชนจัดสอนการทำหัตถกรรมบรรจุไว้ในรายวิชา และมีการเชิญผู้รู้ในชุมชนไปสอนในชั้นเรียน

2.2.8 การถ่ายทอดด้วยสื่อเทคโนโลยี วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้วิธีนี้มีการนำมาใช้บ้าง โดยการถ่ายทอดวิธีนี้มีลักษณะการบันทึกองค์ความรู้ภูมิปัญญาไว้ในสื่อและนำไปเผยแพร่ให้กับผู้ที่ต้องการเรียนรู้ผ่านช่องทางที่เป็นเทคโนโลยี ซึ่งผู้ที่จัดทำส่วนใหญ่มักจะเป็นสื่อมวลชน เช่น สำนักข่าวต่างๆ มาขอถ่ายทำวิดีโอเพื่อนำไปเผยแพร่ในยูทูป (YouTube) หรือเว็บไซต์ต่างๆ สำหรับการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยวิธีการถอดชิ้นงาน ยังไม่พบว่ามีชุมชนใดที่ใช้วิธีนี้ เนื่องจากในแต่ละชุมชนที่มีองค์ความรู้หัตถกรรมจักสานยังคงมีผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านที่สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ได้อย่างต่อเนื่องจากรุ่นสู่รุ่น โดยการถ่ายทอดด้วยวิธีนี้ใช้ในกรณีที่ไม่ใช่ผู้รู้ที่เป็นตัวบุคคลทำหน้าที่ถ่ายทอด เหลือเพียงชิ้นงานที่ปรากฏเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็จำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ในภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมาถอดชิ้นงานเพื่อศึกษากระบวนการผลิต

อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดองค์ความรู้หัตถกรรมจักสานนั้น พบว่า ทุกชุมชนมีความพยายามที่จะถ่ายทอดมากกว่าหนึ่งวิธี ทั้งนี้ขึ้นกับความสะดวกและความเหมาะสมตามบริบทของแต่ละชุมชน นอกจากนี้พบประเด็นที่เป็นที่น่าสังเกตและเป็นข้อควรตระหนัก คือ พบว่าบางชิ้นงานซึ่งเป็นองค์ความรู้หายาก เช่น การสานกระติบข้าวเป็นลวดลายตัวอักษรนั้น เป็นงานที่ค่อนข้างยากสำหรับผู้เรียนรู้ และมีผู้รู้ซึ่งเป็นต้นฉบับคนแรกที่เกิดลวดลายและวิธีทำขึ้นมาเพียงคนเดียวที่สามารถทำได้สวยงามและประณีต แม้ว่าจะมีความพยายามในการถ่ายทอดไปยังบุคคลในครอบครัวหรือบุคคลอื่นในชุมชน ก็ยังไม่มีใครสามารถทำได้ใกล้เคียงหรือเหมือนกับต้นฉบับ โดยผู้ให้ข้อมูลได้เล่าว่าตนพยายามที่จะสอนลูกหลานให้ฝึกทำ รวมไปถึงสอนนักเรียนนักศึกษาที่มาดูงาน แต่ผู้เรียนก็ไม่สามารถทำได้ดั่งอย่างที่ตนทำ และคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจในเรื่องภูมิปัญญาน้อยมาก

2.3 การเก็บรวบรวมองค์ความรู้ ส่วนใหญ่ไม่ได้เน้นการจัดเก็บหรือบันทึกองค์ความรู้ลงในสื่อรูปแบบใดนัก เนื่องจากวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ใช้กันส่วนใหญ่เป็นวิธีการบอกเล่าหรือมุขปาฐะ ซึ่งเป็นการสอนทำด้วยการพูดแบบปากเปล่าและเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้กันในครอบครัว ที่จะพอมิบันทึกบ้างก็เป็นในรูปของคลิปวิดีโอโดยหน่วยงานอื่นมาขอบันทึกและนำไปเผยแพร่เท่านั้น

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจและนำมาอภิปรายผลดังนี้

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
จากผลการวิจัย พบว่า ชุมชนที่มีการทำหัตถกรรมจักสานมีองค์ความรู้เกี่ยวกับหัตถกรรมจักสานทั้ง 8 ด้าน ตามแนวคิดที่มีผู้ศึกษาไว้ ได้แก่ 1) ภูมิปัญญาด้านประเภทของหัตถกรรมจักสาน 2) ภูมิปัญญาด้านรูปแบบของงานจักสาน 3) ภูมิปัญญาด้านลวดลายงานจักสาน 4) ภูมิปัญญาด้านวัสดุที่ใช้ในงานจักสาน 5) ภูมิปัญญาด้านเครื่องมือที่ใช้ในงานจักสาน 6) ภูมิปัญญาด้านการบำรุงรักษาเครื่องมืองานจักสาน 7) ภูมิปัญญาด้านวิธีจักสาน และ 8) ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์และการพัฒนางานจักสาน ซึ่งเครื่องจักสานเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาช้านาน สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนแต่ละภูมิภาค เช่น คนภาคอีสานนิยมบริโภคข้าวเหนียว จึงมีการประดิษฐ์กระติบข้าวไว้สำหรับใส่ข้าวเหนียวโดยเฉพาะ การทำเครื่องมือสำหรับการเกษตรและอาชีพพื้นบ้านที่ชุมชนทำ เช่น ข้องใส่ปลา จ่อเลี้ยงไหม การทำภาชนะสำหรับใส่ของถวายพระเช่น ชันกระหย่อง การออกแบบและสร้างเครื่องมือขึ้นมาใช้เพื่อช่วยให้การจักสานมีความสะดวกและทำได้ง่ายขึ้น รวมไปถึงภูมิปัญญาในการถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่นเพื่ออนุรักษ์และพัฒนางานจักสานให้คงอยู่ (Somprajob, 2016, pp.8-22;

Leesuwan, 2010, p.9; Patcharametha, 2016, pp.70-71; Promshinnawong, 2007, pp.12-13; Department of Cultural Promotion, 2016, pp.112-114) สอดคล้องกับผลการวิจัยของ Wongpisanulux (2015, pp.161-163) พบว่า องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านด้านหัตถกรรมจักสานสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ได้แก่ เครื่องมือที่ใช้ในการจักสานที่ชาวบ้านมักทำขึ้นมาใช้เอง เช่น มีด เหล็กหมาดปลายแหลม ซึ่งออกแบบมาเหมาะสมเฉพาะงานในแต่ละขั้นตอนของการจักสาน องค์ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนในการจักสาน และการเลือกวัสดุวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการจักสาน

นอกจากนี้การวิจัยครั้งนี้พบองค์ความรู้ที่เป็นจุดเด่น คือ องค์ความรู้ด้านลวดลายของงานจักสานและวิธีการจักสานที่มีความเป็นเอกลักษณ์และเป็นภูมิปัญญาที่หายาก ซึ่งอาจเกิดจากความพยายามในการคิดออกแบบลวดลายให้ดึงดูดความสนใจของผู้ใช้งาน ประกอบกับการสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน ทำให้กลายเป็นภูมิปัญญาที่หายาก และถือเป็นความรู้แบบฝังลึกที่ยากแก่การถ่ายทอดสู่บุคคลอื่น

2. การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

จากผลการวิจัยพบว่า ส่วนใหญ่นั้นแม้ไม่ได้มีการกำหนดองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นทางการ แต่ก็มี การระบุง่องค์ความรู้ที่จะถ่ายทอดเฉพาะในแต่ละเรื่อง และปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาถึงรุ่นลูกหลาน สำหรับวิธีการในการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญา มี 8 วิธี ได้แก่ 1) การสอบถามหรือการถาม-ตอบ 2) การบอกเล่าหรือมุขปาฐะ 3) การสอนหรือการอบรม 4) การสังเกต 5) การฝึกปฏิบัติ 6) การสาธิต 7) การจัดทำหลักสูตรในโรงเรียน และ 8) การถ่ายทอดด้วยสื่อเทคโนโลยี ซึ่งตรงกับแนวคิดในการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีผู้ศึกษาไว้ แต่ทั้งนี้ยังไม่รวมวิธีการถ่ายทอดด้วยการถอดชิ้นงาน เนื่องจากทุกชิ้นงานยังมีผู้รู้เป็นผู้คอยสอนและถ่ายทอดองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าวิธีการส่วนใหญ่ที่ทุกชุมชนใช้คือ การถ่ายทอดแบบบอกเล่าหรือมุขปาฐะ และเป็นวิธีที่ใช้สืบเนื่องต่อกันมา ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว การถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาคจะนิยมการถ่ายทอดด้วยวาจาและการสาธิต (Bier, 2002, p.292) สอดคล้องกับงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้เกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่นในงานวิจัยของ Pootes (2017, p.185) และ Decharoen, Mongkholaew, & Monthon (2014, p.73) พบว่า ครอบครัวเป็นแหล่งความรู้สำคัญที่ใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเครื่องจักสาน ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันโดยได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่ พ่อแม่ก็ได้รับการถ่ายทอดจากปู่ย่าตายายต่อๆ กันมา จะเห็นได้ว่าผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดจะมีความสัมพันธ์ภายในครอบครัว เป็นระบบเครือญาติและเพื่อนบ้าน และยังคงมีการถ่ายทอดการทำเครื่องจักสานโดยวิธีนี้อยู่ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ Katusukhavadee (2009, pp.97-101) ซึ่งศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาหัตถกรรมพื้นบ้าน พบว่า วิธีการถ่ายทอดมี 7 วิธี ได้แก่ แบบมุขปาฐะ แบบสาธิต แบบสอนตัวต่อตัว แบบการสังเกต แบบฝึกฝนด้วยตนเอง แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน และแบบฝึกอบรมจากหน่วยงานราชการ และงานวิจัยอีกหลายชิ้นงานที่ศึกษาพบว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีรูปแบบทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อาทิ การฝึกฝนจากบรรพบุรุษ ถ่ายทอดจากพ่อแม่ไปสู่ลูก และเครือญาติ การสังเกต การสาธิต และการสอน (Chimplee, 2012, p.226; Wongboonmak, 2014, p.121; Nilwan & Kritsunthorn, 2014, online)

นอกเหนือจากการถ่ายทอดด้วยวิธีบอกเล่าหรือมุขปาฐะแล้ว ยังพบว่ามีชุมชนส่วนหนึ่งที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียนนักศึกษาในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยที่อยู่ใกล้เคียงโดยจัดทำเป็นหลักสูตรหรือรายวิชา

สำหรับสอนในชั้นเรียน ซึ่งวิธีนี้จัดเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้องค์ความรู้ไม่สูญหาย สอดคล้องกับการศึกษาของ Mukhlason, Muqtadiroh, Nisafani & Nurkhasanah (2012, online) และ Thawinkarn, Chapanya, & Wongbutleewathana (2015, p.15) เกี่ยวกับกรอบแนวคิดในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบว่า การมีส่วนร่วมของสถาบันหรือหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว โรงเรียนและมหาวิทยาลัย หน่วยงานด้านอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ ในการช่วยสนับสนุนภารกิจนี้ จะช่วยป้องกันไม่ให้วัฒนธรรมและองค์ความรู้ท้องถิ่นสูญหายไป

ในส่วนของการเก็บรวบรวมองค์ความรู้ พบว่า ส่วนใหญ่ไม่ได้เน้นการจัดเก็บหรือบันทึกองค์ความรู้ลงในสื่อรูปแบบใดนัก เนื่องจากวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ใช้กันส่วนใหญ่เป็นวิธีการบอกเล่าหรือมุขปาฐะ ซึ่งเป็นวิธีการที่ง่ายและไม่เป็นทางการ ปฏิบัติสืบทอดกันมานาน ที่จะพอมิบันทึกบ้างก็เป็นในรูปของคลิปวิดีโอโดยหน่วยงานอื่นมาขอบันทึกและนำไปเผยแพร่เท่านั้น ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับการวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของ Satchawisai (2015, pp.86-94) และ Deecharoen, Mongkholkaew, & Monthon (2014, p.74) ที่พบว่า การจัดเก็บองค์ความรู้ไม่มีการจัดเก็บหรือจัดบันทึก จัดทำเป็นเอกสารไว้เป็นหลักฐาน เป็นแต่เพียงการบอกเล่าเนื้อหาให้แก่ผู้เรียน ซึ่งมีความเสี่ยงต่อการสูญหาย

จากข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้ เห็นได้ว่าผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรมีความตระหนักในการที่จะรักษาภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมจักสานเอาไว้ไม่ให้สูญหายด้วยการดำเนินการอย่างจริงจังในทุกชุมชน โดยอาศัยหน่วยงานของทางราชการหรือเอกชนที่มีภารกิจเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม อาจเลือกทำได้หลายวิธี เช่น สร้างเครือข่ายชุมชนจัดทำแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญา จัดทำหลักสูตรหรือเปิดสอนเป็นรายวิชาในสถานศึกษา โดยอาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเข้ามาช่วยเป็นเครื่องมือในการบันทึกและเผยแพร่องค์ความรู้อย่างเป็นระบบและหลากหลายรูปแบบ ซึ่งในกระบวนการจัดการความรู้ประเภทแบบฝังลึก (tacit knowledge) นั้น การนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้จะช่วยเปลี่ยนจากองค์ความรู้แบบฝังลึกที่อยู่ในตัวบุคคลไปเป็นความรู้แบบชัดแจ้ง (explicit knowledge) ซึ่งยากต่อการสูญหายและง่ายต่อการถ่ายทอดได้อย่างยั่งยืนต่อไป (NeerajChugh, Punia, & AlokAgarwal, 2013, p.689; Carvalho & Ferreira, 2001) ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของ Chanme (2010, p.32) ซึ่งศึกษา การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานพบว่า แนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีบุคลากรในการปฏิบัติงานในเรื่องของการส่งเสริมและอนุรักษ์การจักสาน มีเจ้าหน้าที่จากทางองค์การบริหารส่วนตำบลประสานงานร่วมกับชุมชนและจัดทำเป็นนโยบายในการสืบสานภูมิปัญญา งานวิจัยของ Boonsung (2016, p.415-416) และ Pedcharat, Pinijvarasin & Panin (2018, n. 210) ศึกษาพบว่าชุมชนมีศักยภาพที่จะดำเนินการร่วมกันในการสร้างเครือข่ายชุมชนหัตถกรรมจักสาน โดยการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันเป็นหนึ่งในรูปแบบของเครือข่าย มีผู้รับผิดชอบบริหารจัดการเครือข่าย เพราะชุมชนหัตถกรรมจักสานมีฐานอยู่ที่ “ความรู้” จึงต้องมีการเรียนรู้ร่วมกันไม่ว่าจะเป็นการประชุมสัมมนา การฝึกอบรม ไปศึกษาดูงานร่วมกันหรือไปมาหาสู่เพื่อแลกเปลี่ยนกัน การเรียนรู้ต้องทำอย่างต่อเนื่อง หลากหลายรูปแบบและทำให้สมาชิกในชุมชนได้ร่วมเรียนรู้ด้วย ไม่ใช่เรียนรู้เฉพาะกลุ่มผู้นำ การเผยแพร่ความรู้และการทำงานประสานงานกับองค์กรภายนอกเพื่อเผยแพร่ความรู้โดยมีศูนย์ส่งเสริมฝีมือจักสานรับผิดชอบดำเนินการ เผยแพร่ความรู้และสอนกระบวนการผลิตให้กับผู้ที่สนใจ และจากงานวิจัยของ Ngiwetung (2017, p.67) ที่ได้พัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อรวบรวมลายจักสาน พบว่า ผู้ใช้ระบบเห็นว่าการมีโปรแกรมแนะนำและสอนถักเครื่องจักสานช่วยให้สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องให้ผู้เชี่ยวชาญในหมู่บ้าน

ช่วยสอน และเป็นฐานข้อมูลในการจัดเก็บลายเครื่องจักสานอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งถ้าปราศผู้ชาวบ้านหรือถ่ายทอดเสียชีวิตแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเกิดการสูญหาย

สรุป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ช่วยให้ทราบถึงองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน และวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญที่จะรักษาองค์ความรู้เหล่านี้ให้ยังคงอยู่ไม่สูญหาย อย่างไรก็ตามจากข้อสังเกตบางประการที่พบในการวิจัยครั้งนี้ นำไปสู่ข้อเสนอแนะที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ด้านองค์ความรู้ จากการวิจัยพบว่า มีองค์ความรู้ที่หายากและมีการทำเพียงแห่งเดียว ผู้ที่เป็นครูภูมิปัญญาเป็นผู้สูงอายุ และมีคนรุ่นลูกหลานจำนวนน้อยที่สนใจจะทำต่อ เช่น การจักสานกระติบข้าวเป็นลวดลายตัวอักษร การจักสานครุฑน้อย ซึ่งเสี่ยงต่อการที่องค์ความรู้ดังกล่าวนี้จะสูญหาย ดังนั้นจึงควรมีผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีสถานะเป็นหน่วยงานของทางภาครัฐ หรือสถาบันด้านศิลปวัฒนธรรม เข้าไปดำเนินการให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนให้มีการเผยแพร่ ถ่ายทอดองค์ความรู้นี้และส่งต่อไปให้กับคนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง

1.2 ด้านวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ จากผลการวิจัยที่พบว่า องค์ความรู้ที่ปรากฏในหัตถกรรมจักสานมีความครอบคลุมองค์ความรู้ 8 ด้าน ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ควรแก่การอนุรักษ์หรือสืบทอดต่อไป แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าวิธีการที่ใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ในส่วนใหญ่นั้นเน้นที่วิธีการบอกเล่าหรือมุขปาฐะ ซึ่งเป็นการบอกเล่าด้วยคำพูดปากต่อปาก ไม่มีการจดบันทึกเก็บไว้อย่างเป็นกิจจะลักษณะ ซึ่งเป็นการดำเนินการกันเองภายในครอบครัวหรือชุมชน มีหน่วยงานจากทางราชการเข้าไปเกี่ยวข้องค่อนข้างน้อย ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะให้กับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น สถาบันหรือองค์กรด้านศิลปวัฒนธรรม การพัฒนาชุมชน หรือสถาบันการศึกษา ควรมีนโยบายหรือโครงการเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการช่วยจัดเก็บองค์ความรู้เป็นรูปธรรม และมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการสนับสนุนการดำเนินการดังกล่าวให้เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งจะเป็นการสร้าง ความมั่นใจว่าองค์ความรู้เหล่านี้จะไม่สูญหาย

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เป็นเพียงการศึกษาในประเด็นองค์ความรู้และวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้หัตถกรรมจักสานเท่านั้น ซึ่งยังไม่ได้ครอบคลุมถึงกระบวนการจัดเก็บองค์ความรู้ไม่ให้สูญหาย ประกอบกับพบประเด็นปัญหาที่น่าสนใจคือ วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้นั้นมีลักษณะไม่เป็นทางการ และไม่ได้เน้นการบันทึกความรู้ มีความเสี่ยงต่อการสูญหายได้ในอนาคต จึงมีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะวิจัยในครั้งต่อไปดังนี้

2.1 ควรศึกษาหรือพัฒนาระบบการจัดเก็บและสืบค้นองค์ความรู้โดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศช่วยสนับสนุน

2.2 ควรพัฒนาคลังหรือฐานข้อมูลความรู้ด้านหัตถกรรมจักสานโดยใช้เครื่องมือและแนวคิดทางเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาช่วย เช่น แนวคิดออนโทโลยี (ontology) แนวคิดการพัฒนาระบบสารสนเทศ เป็นต้น

2.3 ควรศึกษาเพิ่มเติมให้ครอบคลุมเกี่ยวกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาในด้านอื่นและภูมิภาคอื่น

เอกสารอ้างอิง

- Aksaeng, D. (2009). *krabuankan chatkankhwamru phumpanya thongthin phamai matmi yomsi thammachat* [The Knowledge Management Process for Local Wisdom about Organically-Dyed Mudmee Thai Silk]. (Master's thesis, Khon Kaen University).
- Blier, H. M. (2002). *Like mining for precious stones the wisdom and work of exemplary teachers*. (Doctoral Dissertation, Emory University)
- Boonsung, A. (2016). kansuksa naeothang kansang khruakhai chumchon hatthakam chaksan changwat uttra dit. [A Study of Community Basketry Crafts Networking Communities in Uttaradit]. *Academic Journal Uttaradit Rajabhat University*, 11(2). 403-418.
- Carvalho, R. B.& Ferreira, M. A. (2001). Using information technology to support knowledge conversion processes. *Information Research*, 7(1). Retrieved from <http://InformationR.net/ir/7-1/paper118.html>
- Chanme, S. (2010). kan sup san phumpanya thongthin kan chaksan khong ongkan borihansuan tambon pao amphoe trakan phut phon changwat Ubon ratchathani. [The wickerwork legacy of Pao Sub-District Administrative Organization, Trakran Puechphon District, Ubon Ratchathani Province]. (Master's thesis, Khon Kaen University).
- Chimplee, K. (2012). *rupbaep kanchatkankhwamru phumpanyathongthin dan Hatthakam khruangchaksan: kranisuksa wisahakitchumchon changwat Nakhonratchasima* [Knowledge Management Models for Local Wisdom in Wickerwork Handicrafts: A Case Study of Local Community Enterprises in Nakhon Ratchasima Province]. (Doctoral's thesis, National Institute of Development Administration).
- Deecharoen, M., Mongkholkaew, J., & Monthon, N. (2014). The usage of media for introducing local wisdom: bamboo woven handicraft products of Jandum Village, Non Sung district, Nakhon Ratchasima province. *Review of integrative business & economics research*, 3(NRRU). 71-77.
- Department of Cultural Promotion. (2012). *moradok phumpanya thang watthanatham* [Intangible Cultural Heritage]. Retrieved from <http://ich.culture.go.th/>
- Department of Cultural Promotion. (2016). *watthanatham withi chiwit lae phumpanya* [Cultural, Way of Living and Wisdom]. Bangkok: Department of Cultural Promotion.
- Eawsriwong, N. (2013). *kansuksa khong chat kap phumpanya thongthin* [National Education and Local Wisdom] Bangkok: Amarin.

- Kaeopankan, W. (2009). *naeothang anurak læ phatthana hatthakam khruangchaksan maiphai nai changwat nakhonratchasima* [Guidelines for Conservation and Development of Bamboo Basketwork Handicrafts in Changwat Nakhon Ratchasima]. (Master's thesis, Mahasarakham University).
- Katusukhavadee, S. (2009). *kan thaithot phumpanya thongthin sakha hatthakam phunban: kranisuksa khruang chaksan ban nongiang amphoe phanatnikhom changwat chonburi* [The Local Wisdom Transmission of Folk Handicraft: Case Study of Ban Nong-jiang, Phanat Nikhom District, Chonburi Province]. (Master's thesis, Dhonburi Rajabhat University).
- Kunpluem, P.(2016). *kanchatkan khwamru phumpanya thongthin* [Knowledge Management for Local Wisdom]. *Sripatum Chonburi Journal*, 12(6). 89-97.
- Leesuwan, V. (2010). *nama nu krom khruang chaksan*. [Directory of Wickerwork]. Bangkok: MuangBoran Press.
- Mukhlason, A., Muqtadiroh, F. A., Nisafani, A. S., & Nurkhasanah, I. (2012). *VirtualNUSANTARA: A knowledge management system framework for cultural heritage and local wisdom conservation in Indonesia*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Ahmad_Mukhlason/publication/280820278_VirtualNUSANTARA_A_KNOWLEDGE_MANAGEMENT_SYSTEM_FRAMEWORK_FOR_CULTURAL_HERITAGE_AND_LOCAL_WISDOM_CONSERVATION_in_INDONESIA/links/57b0091f08ae0101f1776da1/VirtualNUSANTARA-A-KNOWLEDGE-MANAGEMENT-SYSTEM-FRAMEWORK-FOR-CULTURAL-HERITAGE-AND-LOCAL-WISDOM-CONSERVATION-in-INDONESIA.pdf
- Na thalang, E. (1997). *phumpanya chaoban si phumphak: withi chiwit læ krabuankan rianru khong chaoban thai* [Local Wisdom of 4 regions of Thailand: Way of Living and Learning Process of Thailand Local people]. Nonthaburi: Sukhothai Thammathirat Open University.
- NeerajChugh, M., Punia, D.K. & AlokAgarwal. (2013). The Role of Information Technology in Knowledge Management. In *Conference on Advances in Communication and Control Systems 2013*. (pp.688-692). Chennai: International Technology Innovation.
- Ngiwetung, P.(2017). *rabop sarasonthet ruapruam lai khruang chaksan* [Information system of the basketry pattern collection]. *NSRU Science and Technology Journal*, 9(10). 55-68.
- Nilwan, D. & Kritsunthorn, T. (2014). *krabuankan læ konlayut kan thaithot phumpanya thongthin kranisuksa thetban tambon faham, amphoe muang changwat chiangmai* [Process and Local Wisdom Transferring Strategy: A Case Study of the municipality of Faham Sub-district, Muang District, Chiang Mai Province] Retrieved from <http://www.research.cmru.ac.th/2014/ris/resout/.../375-57-MGT-NRCT>

- Patcharametha, T. (2016). *phalittaphan hatthakam kap kanphatthana su sinkha nung tambon nung phalittaphan* [Handicraft Products and the Development into the OTOP Products]. *Silpakorn University Journal*, 36(1). 67-80.
- Pedcharat, K., Pinijvarasin, W. & Panin, O. (2018). kan anurak lae sangsan hatthakam chaksan khong sun songsoem fimu chaksan duai mai phai nai amphoe phanat nikhom changwat Chon Buri. [The Wickerwork's Creative and Conservation of Traditional Bamboo Handicraft Centerin Phanat Nikhom, Chonburi Province]. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 11(1). 198-212.
- Pootes, U. (2017). *krabaankan thaithot phumpanya thongthin khruangchaksan bandongchaphlu tambon bang mafo amphoe krokphra changwat nakornsawan* [Process of Transferring Local Wisdom wicker in Ban Dongchapu, Bang Maplor Sub-District, Krok Phra District, Nakhon Sawan Province]. *Journal of MCU Social Science Review*, 6(4). 180-188.
- Promshinnawong, S. (2007). *kanphalit læ kantalat sinkha hatthakam phunban phaitai khrongkan nung tambol nung phalittaphan: kranisuksa khruangchaksan muai ban nongkham nongkham atsamart changwat roi-et* [The Making and Marketing of Local Handicraft under the One tambol One Product Project (OTOP): Case study of Basketwork from Ban Kham, Tambol Nong Kham Ardsamat, Roi-Et]. (Master's thesis, Rajabhat Mahasarakham University)
- Satchawisai, N. (2015). *kanchatkan khwamru kiaokap phumpanya thongthin dan hatthakam khong thetban muang tonpla amphoe san kamphaeng changwat chiangmai*. [Knowledge Management of Handicraft Local Wisdoms of Ton Pao Town Municipality, San Kamphaeng District, Chiang Mai Province]. (Master's thesis, Chiang Mai University)
- Sikka, Sakchai., Sikka, Pratabjai., & Chiarakul, Tanyamai. (2015). *Kanphatthana ngan hatthakam mai phai nai phak Isan*. [Development of bamboo handicraft in ISAAN].
- Somprajob, B. (2016). *hatthakam chaksan: kansuksa phumpanya phunban dan kanphalit doi kanmi suanruam chumchon* [Wicker work handicraft: A study of indigenous knowledge of production by community participation]. *Journal of fine arts research and applied arts*, 3(1). 1-23.
- Sooksang, R., Panya, P.& Rittidet, P.(2014). *kan thaithot phumpanya thongthin ngan hatthakam phunban: krani khuangchaksan maiphai laikhit ban nonghang tambon nonghang amphoe kuchinarai changwat kalasin* [The Transmission of Local Wisdom on Handicraft: A Case Study of Bamboo Wickerwork Woven Lai Kit Designs in Ban Nonghang, Nonghang Sub-district, Kuchinarai District, Kalasin Province]. *Rajabhat Mahasarakham University Journal (Humanities and Social Sciences)*, 8(1). 203-212.

- Thawinkarn, D., Chapanya, Y., & Wongbutleewathana, S. (2015). Local wisdom model in school education management. *Journal of Educational Administration, Khon Kaen University*, 11(1). 11-19.
- Wongpisanulux, S. (2015). *rupbaep kanchatkan khwamru phumpanya chaoban dan hatkam chaksan phak tawan ok khong prathed thai* [A knowledge management model of local wisdom in wickerwork handicraft in the Eastern Region of Thailand]. (Doctoral's thesis, Ramkhamhaeng University)
- Yakhotcharat, K. (2003). *kan nam phumpanya thongthin khao su rongrian*. [An application of local wisdom at schools]. *SWU Educational Administration Journal*, 2(6). 37-40.
- Wongboonmak, S. (2014). *kanchatkan khwamru phumpanya thongthin hatthakam hinon phrankratai amphoe phrankratai changwat kamphaengpetch* [Knowledge Management of the Local Wisdom on Phrankratai Marble Handicraft, Prankratai District, Kamphaeng Phet Province]. Kamphaeng Phet: Kamphaeng Phet Rajabhat University.